

הרב יגאל לרר

נושא ונותן בישיבת מרכז הרב

לעיל"נ אמי מורתי האשה הצדקנית רודפת צדקה וחסד

מרת שרה מיכלא ז"ל בת הרב יעקב שלמה זצ"ל

נכדת הרהגה"צ ר' ישראל משה ורשאווער זצ"ל

ג. ל. ב. ע. ו' מנחם אב תשמ"ה

ת. נצ. ב. ה.

דין הזכרת ושאלת גשמים

שו"ע או"ח סימן קיד סעי' א': "מתחילין לומר בברכה שניה משיב הרוח ומוריד הגשם בתפילת מוסף של יו"ט האחרון של חג" ואנו נעסוק בענין זה דמתחיל דווקא מתפילת מוסף ולא משחרית או מעריב כפי שאכן נפסק בשאר הזכרות כראש חודש ויו"ט שמתחילין מבערב.

משנה תענית דף ב. "מאימתי מזכירין גבורות גשמים רבי אליעזר אומר מיו"ט ראשון של חג ר' יהושע אומר מיו"ט אחרון של חג וכו'... אמר לו אף אני לא אמרתי להזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם בעונתו" – דהיינו שאף שעכשיו אין זמנו מ"מ מתפללין עכשיו שיבוא בעונתו – "אמר לו א"כ לעולם יהיה מזכיר" עכ"ל המשנה, ושם תוד"ה אם כן: אם אתה אומר מזכירין אע"פ שאין שואלין וכו' אף בקיץ יזכירו וכו' ור' אליעזר איה"נ אם רוצה להזכיר יזכיר לעולם והא דאמר ביו"ט ראשון היינו דרמיא עליה בחובה.

ובהמשך המשנה שם: "אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים": שני פירושים: אי בענין הזכרת גשמים איירי וסתמא כר' יהושע או בשאלת גשמים איירי – "ר' יהודה אומר העובר לפני התיבה ביו"ט האחרון של חג: האחרון מזכיר (מוסף), הראשון אינו מזכיר (שחרית), ביו"ט הראשון של פסח: הראשון מזכיר (משיב הרוח ומוריד הגשם – שחרית) האחרון אינו מזכיר (מוסף)" עכ"ל המשנה.

ופשוט דר"א שאומר מזכירין גבורות גשמים מיו"ט ראשון בודאי ששיטה עצמאית יש לו לעומת ר' יהושע ור' יהודה, אלא שעלינו לברר את שיטתם של ר' יהושע ור' יהודה משום ששניהם דיברו על יו"ט האחרון של חג ועלינו לבדוק את הדימיון או השוני שביניהם. ובעיקר הבירור צריך להתמקד בדברי ר' יהושע, משום שר' יהודה הרי הוא מפורש שמזכירין גשמים ממוסף יו"ט אחרון של חג, ודווקא ר' יהושע שכתב בסתמא יו"ט אחרון של חג צריך בירור לאיזו תפילה התכוון, אי למעריב, או לשחרית, או למוסף ואם כן דלמוסף התכוון הרי ששיטתו כר' יהודה. ובפשטות הרי שהם חולקין, דאמנם דברו שניהם על יו"ט אחרון של חג אבל לר' יהושע מזכירין מבערב משום דנקט סתם אחרון של חג, ולר' יהודה מזכירין ממוסף של אחרון של חג.

והנה הגמ' בתענית ב: מביאה בריתא "דתניא מאימת מזכירין על הגשמים ר' אליעזר אומר משעת נטילת לולב ר' יהושע אומר משעת הנחתו וכו'... ר' יהודה משום ר' יהושע אומר וכו' האחרון אינו מזכיר" עכ"ל ע"ש – "ר' יהושע אומר משעת הנחתו" ופירש"י

שם מיום שמברכין בו באחרונה דהיינו בשביעי. ובפשטות דברי רש"י שלר' יהושע דברייתא מתחילין להזכיר גשמים ביום שביעי דהיינו מרגע הנחתו בבקר ומזכירין מיד לאחר מכן, לעומת ר' יהושע עצמו שבמשנה דינן שמזכירין גשמים מיום אחרון של חג דהיינו שמיני עצרת, אלא שעיינן כאן הערת הגהות מהר"ב רנשבורג א] משעת הנחתו - דהיינו בשביעי וכן פירש"י לקמן דף ג. בד"ה אלא ר' יהושע היא וכו' דהיינו בשביעי, וצריך עיון דלקמן דף ד. פירש"י בד"ה ר' יהושע היא דאמר משעת הנחת לולב הוא מזכיר דהיינו יום שמיני וכן משמע מדברי הש"ס שם, ומתוך: שוב ראיתי דלא קשה מידי דמ"ש רש"י בשביעי היינו על שעת הנחת הלולב אמר, אבל ההזכרה היא לאורתא היינו לערב במוצאי שביעי שהוא ליל שמיני וכמ"ש תוס' ד"ה משעת עי"ש. "ומשעת הנחה" היינו שכיון שכל יום שביעי זמן נטילתו הרי שהזכרה מתחיל בליל שמיני. ולפי"ז ר' יהושע דברייתא הרי הוא כר' יהושע דמתניתין דמתחיל להזכיר גבורת גשמים מליל אחרון של חג.

[ההבדל בין אם נאמר יום שביעי או ליל שמיני נעוץ בפשט דברי הברייתא "זמן הנחתו", אי כוונתו לזמן נטילת לולב לכתחילה היינו בבקר, ומיד לאחר מכן בשביעי מזכיר גשמים, או "זמן הנחתו" כוונתו לזמן נטילתו כל היום בדיעבד ומזכיר בסוף היום היינו ליל שמיני, וכן מוכח כאן בירושלמי תענית דבקושיית הגמ' שם ב. הבינה הגמ' דלר' יהושע זמן הנחה היינו שביעי, ובתירוץ הגמ' מכח דאמר שכל היום כשר ללולב הבינה הגמ' דשעת הנחה היינו יו"ט אחרון עי"ש.]

ובהמשך הגמ' בדף ג. הדנה בדברי הברייתא הנ"ל "ר' יהודה אומר משום ר' יהושע וכו'" שואלת הגמ' "הי ר' יהושע אילימא ר' יהושע דמתניתין הא אמר ביו"ט תאחרון של חג הוא מזכיר" דהיינו שר' יהושע דמתני' אינו תואם את שיטת ר' יהודה, שר' יהודה סובר שמתחיל ממוסף ולר' יהושע, לפי הבנתנו עד עתה, מתחיל מבערב שהרי נקט בסתמא יו"ט אחרון של חג.

אלא שאם נעיינן ברש"י בד"ה הי ר' יהושע וכו' נדייק ונשים לב לשיטה אחרת בדברי ר' יהושע במשנה, וז"ל: "דהראשון נמי המתפלל תפילת יוצר מזכיר ואילו הכא תני הראשון אינו מזכיר" עכ"ל. והנה בדברי רש"י, הזמן הראשון שנקט לר' יהושע שמזכיר גשמים הוא ביוצר אור דהיינו שחרית, ומשמע מכאן דלר' יהושע דמתני' דנקט סתם אחרון של חג אין כוונתו לתפילת ערבית של ליל שמיני כמו לר' יהושע דברייתא כפי שהסברנו לעיל בהגהות הר"ב מרנשבורג, אלא כוונתו לתפילת שחרית. ואמנם אין כאן הוכחה גמורה דיש לומר דר' יהושע דמתני' סובר דמזכירין גשמים כבר בערבית ורש"י נקט שחרית משום סוף דבריו דכיון דלר' יהודה מזכיר ממוסף בלבד נקט שלר' יהושע מזכיר כבר בשחרית ולא היה צריך עוד לומר דלר' יהושע כבר מזכיר בערבית, דסגי למימר דמזכיר בשחרית בכדי להראות שאין ר' יהושע הולך בשיטת ר' יהודה, מ"מ באופן עקרוני ע"פ דברי רש"י אפשר לומר שפירוש שיטת ר' יהושע במשנה היא או כפי שהבנו בפשטות דמזכירין מערבית או שמזכירין משחרית כפשטות דברי רש"י כאן.

וממשיכה הגמ' "אלא ר' יהושע דברייתא האמר משעת הנחתו" ופירש"י שם: היינו שביעי, ולפי הסבר הר"ב מרנשבורג שרש"י כשיטת תוס' דכוונתו לליל שמיני, לא יהיה ר' יהודה בשם ר' יהושע כר' יהושע דברייתא, ומתוצאת הגמ' ששיטת ר' יהודה במשנה היא שיטת יהושע בן בתירה שאינה לא כשיטת ר' יהושע דמתני' ולא כר' יהושע דברייתא.

יוצא איפוא שר' יהושע דמתני' ודאי שאינו כשיטת ר' יהודה שסובר שמתחיל להזכיר במוסף, וכל בירורנו מצטמצם מעתה האם ר' יהושע באומרו "ביו"ט אחרון של חג" כוונתו לערבית ליל שמיני או לשחרית יום השמיני. והנה אמרנו לעיל שי"ל כשתי האפשרויות ברש"י ד"ה הי רבי יהושע, שהזכיר בדברי ר' יהושע דמתני' יוצר אור היינו שחרית, ואמרנו או שדברי רש"י הם בדווקא לר' יהושע, או שאמנם ר' יהושע סובר שמזכירין מערבית אבל בכדי להסביר ולפרש את השוני בינו לבין ר' יהודה די לו לרש"י לומר שלר' יהושע כבר מזכירין משחרית. ואמנם שני הפירושים האלה נסבלים בדברי רש"י עצמם אלא שאולי מדברי הגמ' או מלשון המשנה והברייתא נוכל לפתור בעיה זו.

והנראה לומר בזה הוא, דהנה הגמ' מקשה "הי ר' יהושע אילימא ר' יהושע דמתני' וכו' אלא ר' יהושע דברייתא", ומשמע שהבנת הגמ' היא שר' יהושע דמשנה ור' יהושע דברייתא שתי שיטות הן [ודלא כפי שכתבנו לעיל עיי"ש], ולכן מנסה הגמ' להשוות את ר' יהושע המובא ע"י ר' יהודה או לר' יהושע דמתני' או לר' יהושע דברייתא, שהרי אם בשיטה אחת הן היה מספיק לשאול הי ר' יהושע דמתני' ודברייתא. וכיון שהוכחנו ממהלך הגמ' שר' יהושע דמתני' ור' יהושע דברייתא שונים הם, הרי שנוכל לדעת מה היא דעת ר' יהושע דמתניתין שהוא ביחס הפוך לר' יהושע דברייתא.

ובדרך זו יוצא כך: שכל בירורינו הרי הוא בדברי ר' יהושע דמתני' שכתב בסתם יו"ט אחרון והרי שאנו מסתפקין אם כוונתו לערבית או שחרית או מוסף, נויש לדייק ולומר שתפילת המנחה איננה בגדר הספק כלל, ראשית מצד המציאות שעדיין לא מצאנו שיטה כזו שמדברת על מנחה ומה שמצאנו עד עתה אלו זמני ליל החג או יוצר אור או מוסף, ושנית יש להוכיח שאין להסתפק בתפילת המנחה בכוונת ר' יהושע שהרי לפי מהלך המשנה שר' אליעזר סובר ברישא של המשנה יו"ט הראשון של חג, ובסיפא ר' יהודה שסובר מוסף של יו"ט אחרון של חג, הרי שאם ר' יהושע היה סובר שזמנו הוא במנחה היה צריך להופיע לאחר ר' יהודה שהרי מוסף בהרחקת הזמן על פני ר' יהודה ומכיון שמופיע לפני ר' יהודה ואחרי ר' אליעזר, הרי שיש להסתפק בדבריו אלו של ר' יהושע: "יו"ט אחרון של חג", על תפילות ערבית ושחרית שמקומם בין השיטות של ר' אליעזר ור' יהודה, ואתי שפיר אף האוקימתא דלעיל בהוא אמינא שלנו דשמא כוונתו על מוסף כר' יהודה ור' יהודה לפרש דבריו של ר' יהושע קאתי, ומ"מ לא יאחר ממוסף יו"ט אחרון של חג. וכוונתנו כאן לשליח הציבור כיון שלגבי הציבור עצמו ישנן שיטות שאכן מתחילין להזכיר רק במנחה עיין רא"ש כאן], ופשטנו דלמוסף ודאי שאין כוונתו של ר' יהושע דמתני' לפי שיטת גמ' דינן דהרי הגמ' במפורש אומרת שר' יהודה לא בשיטת ר' יהושע דמתני' וכדפרשנו לעיל, לא נשאר להסתפק אלא בערבית ושחרית ונאמר כך: דזה תלוי בפשט דברי ר' יהושע דברייתא, אם פירוש "משעת הנחתו" דר' יהושע דברייתא הוא כפי שהבנו בפשטות ברש"י ביום השביעי ממש וכפי שהבינו חלק מהמפרשים כגון המראה פנים על הירושלמי כאן ד"ה מאימתי, הרי שנוכל בהחלט להסביר את ר' יהושע דמתני' שכוונתו לערבית דליל שמיני שהוא שונה מדברי ר' יהושע דברייתא וכדפרשנו לעיל, ואם נסביר את ר' יהושע דברייתא [שלכאורה מכח קושית הר"ב מרנשבורג נראה שזה ההסבר המתקבל] "שמשתע הנחה" היינו מליל שמיני "ביום השביעי" בדברי רש"י כוונתו להנחת הלולב שזמנו כל היום ומרגע סוף הנחה מזכירין וזהו תחילת ליל שמיני, הרי שלא נוכל להסביר את ר' יהושע דמתני' שגם הוא סובר שזמן ההתחלה הוא ערבית דאם כן יצא שר' יהושע

דמתני' ודברייתא שוין הן, והרי הוכחנו מכח גמ' דינן שהבינה שבשתי שיטות הם הולכים, ויוצא איפוא שר' יהושע דמתני' התכוון לתפילת שחרית דיום שמיני שהוא אחרון של חג שזהו זמן התחלת הזכרת גשמים שאינו לא כר' יהודה דהא ר' יהודה (מוסף) כשיטת ר' יהושע בן בתירה שהיא שיטה עצמית, ולא כר' יהושע דברייתא (ערבית ליל שמיני) - ויש להדגיש למען הדיוק שאף אם ר' יהושע דברייתא יסבור שביעי ממש כזמן הנחתו מבעוד יום, עדיין יכול לסבור ר' יהושע דמתני' שחרית יום שמיני, ולא חייב לסבור דווקא ערבית ליל שמיני - מ"מ לפי הפשט הפשוט בגמ' לפי הר"ב מרנשבורג ששיטת ר' יהושע דברייתא היינו ערבית ליל שמיני, יוצא שכוונת ר' יהושע דמתני' לשחרית יום שמיני וכפשטות דברי רש"י "דראשון נמי המתפלל תפלת יוצר אור מזכיר".

ונתעכב כאן לביורר הטעמים בשיטות דלעיל דהיינו אם זמן התחלת הזכרת גשמים מערבית או משחרית או ממוסף: דהנה בירושלמי כאן תענית פ"א ח"א שואלת הגמ' 'ויזכיר מבערב' ומתרת הגמ' 'לית כל עמא תמן' - ובקרבן העדה שם: אין כל העם מצויין בערב בבית הכנסת נמצא זה מזכיר וזה אינו מזכיר ויש אגודות אגודות, ובר"ן בבבלי מוסיף עוד שיש שאינו בקי בשעת ההזכרה עד שישמע מפי ש"ץ שכוונתו לתרץ דאף אם נשאר בבית למה לא יתחיל לומר הזכרת גשמים; 'ויזכיר בשחרית אף הוא סבור שמא הזכירו מבערב והוא הוי מדכר' - אם היו מזכירין בתפילת שחרית, זה שלא היה אתמול בערב בביהכ"נ יסבור שהם הזכירו מבערב, ולשנה הבאה יזכיר מבערב ונמצא הוא משנה מטבע תפילתו מתפילת הציבור וה"ל אגודות; "מכיון דחוא חמי לון דלא מדכרין בקדמינתא ומדכרין באחרינתא אף הוא יודע שלא הזכירו מבערב" - מתוך שהוא רואה שהציבור אינם מזכירין שחרית אלא בתפילת מוסף ידע הוא שבודאי לא הזכירו מבערב. דהיינו שלפי זה: מי שסובר שמזכירין ממוסף חושש גם לענין אגודות אגודות של ערבית וגם לשמא יטעה זה שלא בא אתמול אם נתחיל לומר בשחרית, וזה שסובר שאומרים כבר מערבית הרי שאינו חושש כלל וכלל, וזה שסובר שמשחרית אומרים אמנם הוא חושש לאגודות אגודות דערבית אבל אינו חושש לטעות שיכולה ליפול אם נתחיל להזכיר משחרית.

והנה הגמ' בירושלמי תענית בהמשך (ודף ד.) בהלכה ב' מביאה טעם נוסף לר' יהודה שמזכיר ממוסף: "ר' אבון בשם ר' יוחנן טעמא דר' יודה כדי שיצאו המועדות בטל מפני שהטל סימן יפה לעולם" ושם בקרבן העדה: לפיכך פוסקין ביו"ט ראשון של פסח מלשאול אלא אומר משיב הרוח ומוריד הטל, וכן בחג כל ימי החג אומרים ומוריד הטל חוץ מיו"ט האחרון של חג שאומרים ומוריד הגשם.

יוצא איפוא שיש כאן בירושלמי שני טעמים המתאימים לכאורה לסיבת התחלת הזכרת גשמים בחג וכן לסיבת הפסקתם בזמן הפסח. אלא שעייין כאן בבבלי תענית מחלוקת הראשונים בענין זה: דהנה הרא"ש הביא הטעם דאגודות וכו' ולאחר מכן הטעם השני כדי שיצאו המועדות בטל, וכתב דהטעם השני בא דווקא להזכרת גשמים בחג, משום דהטעם הראשון המבוסס בחלקו על הענין דשמא לא יבואו בערבית לביהכ"נ אינו שייך כל כך לחג דחול המועד הוא זמן שאין עושין בו מלאכה וממילא בחג האחרון באים כולם לביהכ"נ, ולכן מפרש הטעם השני כדי שיזכיר טל במועדות בערבית ובשחרית. ואילו בתוס' כאן ב: ד"ה העובר הביא דווקא הטעם הראשון לגבי שיטת ר' יהודה בחג ומשמע דאף בחג שייך טעם זה דחשש שמא לא יבואו בלילה לביהכ"נ [שניהם מובאים בגליון הש"ס לגרע"א זצ"ל בירושלמי כאן]. וכן עיין בר"ן

כאן שמביא את הטעם "דיצאו החגים בטל" בתחילה ולאחר מכן את טעם אגודות וכו', ואומר שטעם נוסף זה בא דווקא לפסח [ועי' קרבן נתנאל [9]] דאילו לחג בטעם דיצאו כל המועדות בטל סגי שכמו שמטעם זה אחרו הזכרת גשמים עד יו"ט אחרון של חג דאפשר דר' יהודה לא חייש בגשמים בחג סימן קללה אף מפני טעם זה בעצמו אחרו עד מוספין, אבל בפסח דביו"ט הראשון עסקינן ומפני שיצאו המועדות בטל הפסיקו בו הזכרת גשמים והקדימו באמירת טל אף דזמן גשמים הוא א"כ אמאי לא יזכיר מבערב ומשני משום דלית כל עמא תמן וכו' עכ"ל. דהיינו שיטת הר"ן כהרא"ש דהסיבה דיצאו המועדות בטל היא לחג וסיבת לית כל עמא תמן וכו' היא לפסח.

יוצא איפוא לפי זה: אם ר' יהושע סובר שמזכירין בערבית (ר' יהושע דברייתא) אנו נאמר שהוא אינו חושש בחג לסימן קללה ולכן נקבע לערבית ללא שום הסבר [דלא דמיא לעיל שאמרנו שאינו חושש ללית כל עמא תמן דשם הוא חשש ולכן אם אינו חושש צריך הסבר לכך, ואילו כאן הוא ענין של סיבה ולכן אינו זקוק לשום הסבר] אבל אם הוא סובר דבשחרית מזכירין (ר' יהושע דמתני') הרי הטעם הוא משום דיצאו המועדות בטל כר' יהודה אלא שהוא סובר שאין דוחין עד כדי כך למוספין דאם כן למה לא נדחה עד מנחה, וכל אחד וסברתו הוא דר' יהודה סובר דדוחין עד מוסף ור' יהושע סובר עד שחרית [ואולי נוכל לומר סברא דלר' יהודה מוסף הוא כבר תוספת על תפילת חול ולכן נדחה עד אז ולר' יהושע היא הנותנת דאין לדחות כל כך אלא עד תפילת החובה שגם בשאר הימים קיימת שיש בה ק"ש האחרונה בחג והיא שחרית של אחרון של חג] ובדרישה סימן קיד כתב דמטעם דיצאו המועדות בטל לא מתחילין הגשם תחילת כניסת שמיני עצרת וי"ל שזה טעמא דר' יהושע דלר' יהודה אין זה מספיק שאין מתחילין אלא צריך יותר מזה עד מוסף.

ושם בירושלמי (ב:) מביא עוד טעם המובא כאן ברא"ש דאסור ליחיד להזכיר עד שיזכיר שליח ציבור, וכתבו הראשונים כאן דטעם זה לא שייך אלא לגבי מדוע לא הזכיר בשחרית וקאמר שאסור ליחיד להזכיר עד שיזכיר ש"ץ פירוש שיאמר בקול רם קודם התפילה משיב הרוח ומוריד הגשם וזה אי אפשר בבקר לפי שאין יכול להפסיק בין גאולה לתפילה, דאילו בערבית אף שכתב הדרישה בסימן קיא באו"ח שגם שם צריך לסמוך מ"מ אין בו כ"כ חיוב כיון שערבית רשות כ"ש לפי דעת הא"ז שכתב שם שבשבת א"צ לסמכו וה"ה ליו"ט [דרישה סימן קיד [א]].

ונחזור עתה לבירורינו בהקשר לשיטת ר' יהושע דממתי מזכיר גבורות גשמים דפשטנו מגמ' דינן דלר' יהושע דברייתא מזכיר ליל שמיני במעריב ולשיטת הר"ב מרנשבורג) ולר' יהושע דמתני' מזכיר מיוצר אור בבקר של יו"ט אחרון דהיינו שמיני, ודלא כשיטת ר' יהודה דמזכיר ממוסף דיו"ט אחרון. והנה אם נעיין בירושלמי הרי שנראה ששיטתו שונה לחלוטין. **דהירושלמי מקשה שם (דף ב.) "מחלפא שיטתיה דר' יהושע תמן הוא אומר מיו"ט האחרון והכא הוא אמר משעת הניחו" דהיינו שמקשה מר' יהושע דמשנה אר' יהושע דברייתא, שבמשנה סובר משמיני ובברייתא סובר משעת הניחו והיינו שביעי, ומתרצת הגמ' "אר מנא שכל היום כשר ללולב" ומשעת הניחו היינו שמיני, והנה השווה הירושלמי באופן מושלם בין המשנה והברייתא, ועל כך מקשה שם הגמ' "ויזכיר מבערב" ומתרצת למה אינו מזכיר לא מבערב ולא משחרית עי"ש בטעם דאגודות ובטעם דשמא יטעה, מ"מ יוצא דלאחר שהשווה הירושלמי בין ר' יהושע בשיטתו במשנה ובברייתא הרי שהסביר הירושלמי למה אינו מזכיר לא מבערב ולא מבבקר, והרי שהשווה הירושלמי גם בין ר' יהושע לר' יהודה**

ששניהם סוברים שמזכיר רק ממוסף, ושמה תאמר ששאלת הגמ' "ויזכיר מבערב" אינה המשך מר' יהושע שדיבר בו לפני כן אלא שאלה חדשה על ר' יהודה גרידא ורק לגבי ר' יהודה מסבירה הגמ' למה אינו מזכיר במעריב ובשחרית ואילו לר' יהושע הדין שונה, זה אינו דעיין בקרבן העדה שמסביר את שאלת הגמ' "ויזכיר מבערב": "בלילי יו"ט אחרון של חג שאז כבר הניחו ללולב וכו'" דהיינו כהמשך לשיטת ר' יהושע שעסקנו בו וכן מפורש במראה פנים שם: "... משום דהאי דיוקא [של ויזכיר מבערב] לא שייכא אלא למאי דמשני הכא להאי דר' יהושע דבערב הוא דקרי ליה שעת הנחתו..." דהיינו שמהלך הגמ' שם הוא לר' יהושע - ובודאי גם לר' יהודה - להבין מדוע אינו מזכיר מבערב ומשחרית.

יוצא איפוא לשיטת הירושלמי שר' יהושע דמשנה ור' יהושע דברייתא ור' יהודה בהמשך בהלכה ב' משנה א' הולכים באותה שיטה שאין מזכירין אלא ממוסף של יו"ט אחרון של חג, אלא כיון שבעלמא ר' יהושע הוא בר פלוגתיה דר' אליעזר ולכן החולק עליו בפועל הוא דווקא ר' יהושע, דהיינו שר' אליעזר סובר מיו"ט ראשון ור' יהושע סובר מיו"ט אחרון, והגמ' היא שמסבירה שלר' יהושע כוונתו ממוסף דיו"ט אחרון כר' יהודה מטעם שמביאה כפי שהסברנו לעיל, ושמה תרצה לומר שהסבירה כאן הגמ' את מה שהסבירה בדברי ר' יהושע, ונקטה כדבר פשוט שאין מזכירין מבערב ולא משחרית אלא ממוסף כתוצאה מדבריו של ר' יהודה להלן שמפרט במפורש שאין מזכירין אלא ממוסף יו"ט אחרון, והיה מקום אולי לחלק בין ר' יהושע ור' יהודה בדבר הטעם דלמה אין מזכירין מבערב או משחרית וכפי שמוכח בירושלמי דלר' יהושע היינו טעמא משום דלית כל עמא תמן ומשום שמא יטעה כבהלכה א' שם שמדובר בר' יהושע, ולר' יהודה היינו טעמא כדי שיצאו המועדות בטל וכבהלכה ב' שם "ר' אבין בשם ר' יוחנן טעמא דר' יודה וכו'...", אלא שמדברי הראשונים כאן אנגמ' דידן בבבלי לא משמע שחלוקת הטעם היא בין ר' יהושע לר' יהודה שהרי הם מביאים דהגמ' בירושלמי מביאה טעם נוסף ומחלקין בין טעמא דחג לטעמא דפסח ותו לא, אבל אין מחלקין בין ר' יהושע לר' יהודה, וכאן יוצא איפוא שלפי הירושלמי השיוויון והדימיון בין ר' יהושע לר' יהודה הוא מושלם דמזכירין ממוסף לתרוויהו.

והנה לאחר מכן ראיתי את הגבורות ארי אמס' תענית דף ב. שעוסק בענין זה בדברי ר' יהושע ומסתפק אי מבערב קאמר או משחרית ואומר כפי שכבר הבאנו לעיל דממוסף ודאי שאין להסתפק דהרי הגמ' דף ג. (ובבלי) כתבה מפורש שאין ר' יהושע דמתני' כר' יהודה, אלא שמוסיף ואומר דמנין לה לגמ' הכי, שמא באמת שניהם ממוסף קסברי [כפי שראינו בשיטת הירושלמי] ומסביר שאם היה כן היה לו לר' יהושע לפרש דממוסף מזכירין, ואף שלגבי שחרית עדיין מסתפקין ולא אמרינן דה"ל לפרש בהדיא, היינו טעמא משום שבעיצומו של יום גופא יש לחלק בין תפילת שחרית לשל מוסף במפורש אבל בין יום ללילה אין צריך לפרש בהדיא, שהרי ר' אליעזר סובר שביו"ט הראשון מזכירין סתם ולא פירש ואפ"ה אין הלילה בכלל ומתחיל משחרית למאי דמסיק שם ב: דמלולב גמר לה, ואילו ר' יהודה דסובר שממוסף מזכירין מפרש בהדיא, ולכן ר' יהושע שסתם דבריו ודאי שאין דעתו דממוסף מזכירין ויש להסתפק רק על שחרית ומעריב.

והנה לפי דברי הגבורות ארי הרי המסקנה היא שונה מזו שאנחנו הגענו לעיל בפירוש הבבלי: שאנו הסברנו דהדבר תלוי במה שר' יהושע סובר בברייתא דבמשנה סובר בדיוק הפוך, ואי שם בברייתא כוונתו לשביעי אזאי כאן במשנה יכול לסבור בין

במעריב בין בשחרית של שמיני, ואי שם הוא סובר במעריב דליל שמיני אזאי יסבור כאן בשחרית דשמיני, דמוכח בגמ' שאין ר' יהושע דברייתא ודמשנה שוין, ולפי מהלך הר"ב מרנשבורג שסובר שבברייתא כוונתו לליל שמיני אזאי מוכח דמשחרית קאמר במשנה וכפשט לשון רש"י בד"ה הי ר' יהושע, ויוצא לפי זה שבוין אם טעמו של ר' יהושע בדבר הוא משום דלא הוי כל עמא תמן בערב ובין אם משום שיצאו המועדות בטל, תמיד הוא יצטרך לסבור את הטעם בכמות או במהות קטנה יותר מר' יהודה: דלטעם הראשון אמנם הוא יסבור דאין מזכירין במעריב משום דלא הוי תמן בערב אבל בשחרית כבר כן מזכירין ולא חיישינן לטעות לשנה הבאה, משא"כ לר' יהודה דעדיין חוששינן גם לטעות ולכן מתחילין ממוסף, ולטעם השני הרי שאם ר' יהודה סובר דבכדי לקיים דיצאו המועדות בטל לכן מזכירין רק ממוסף ומאחרין כמה שיותר הרי שר' יהושע יסבור שאין צורך כל כך עד מוסף דעד שחרית סגי דהעיקר שבכניסת שמיני יזכירו טל בכדי להגדיר זאת כיצאו מועדות בטל. והנה סובר הגבורות ארי וגם מוכיח זאת [בד"ה מ"מ] דסברות אלו אין לומר אותן לחצאין אלא אי סבר דאין מזכירין מבערב משום דלית כל עמא תמן א"כ בע"כ אין מזכירין גם ביום בשחרית משום חששא דטעות, ואין לנו אלא או להזכיר מבערב ולא חיישינן כלל לענין זה של ליתא כל עמא תמן מבערב, ואי חייש לה, בע"כ שאין להזכיר גשמים עד מוסף מחששא ד"דאף הוא סבר שהזכיר מבערב", וכמו כן אי חיישית לטעם דכדי שיצאו המועדות בטל, בע"כ צריך אתה לחלק ד' תפילות היום לחצאין שוין דהיינו ב' תפילות היום שהן ערבית ושחרית באמירת מוריד הטל, ומוסף ומנחה בהזכרת גשמים, ולא ליתן ג' תפילות לגשם ותפילת ערבית לחוד לטל ובכך יקרא שיצא מועד זה בטל, ומוכיח זאת הגבורות ארי מדברי הגמ' כאן ב: "איבעיא להו ר' אליעזר מהיכא גמיר לה וכו' מלולב גמר לה מה לולב ביום אף הזכרה ביום וכו'" דאם אפשר היה לומר טעמים אלו לחצאין ולהסבירן אף למ"ד מזכירין משחרית, א"כ אמאי איצטריך לגמ' למימר דמשחרית מזכירין משום דגמר מלולב, היה יכול לומר דמשחרית מזכירין או משום דאית ליה חששא דלית עמא תמן מבערב ולחששא דטעות בבקר לא חייש, או משום דיצאו מועדות בטל וסגי בכך שאמר טל בלילה ובבקר כבר אפשר להזכיר גשמים, ומכך שהיתה הגמ' בדווקא צריכה ללמוד מלולב ע"מ לבסס את ר' אליעזר שמזכירין משחרית מוכח שאין אומרים סברות אלו לחצאין. ויוצא איפוא שדווקא ר' אליעזר שיש לו מקור להא שמזכירין בשחרית אזאי שפיר יכול לסבור כן, אבל ר' יהושע דלית ליה מקור לכך לא יוכל לסבור כן, דלר' יהושע שטעמו או מטעם דלית עמא תמן מבערב או מטעם דיצאו מועדות בטל, ולא אמרינן סברות אלו לחצאין אלא או שאומרים אותם לגמרי ואזאי מתחיל במוסף, וכך בודאי לא סובר ר' יהושע דזו היא שיטת ר' יהודה ושונה שיטת ר' יהושע מדר' יהודה וכדלעיל וכן מדהוה ליה לפרש בהדיא כפי שעשה ר' יהודה, או שאינו סובר טעמים אלו כלל ומתחיל להזכיר מבערב, וכך באמת מוכח שסובר ר' יהושע שמתחיל להזכיר מבערב דלית ליה הני טעמי כלל לשיטת הבבלי.

והנה בשו"ע או"ח סימן קיד נפסק כשיטת ר' יהודה: מתחילין לומר בברכה שניה משיב הרוח ומוריד הגשם בתפילת מוסף של יו"ט אחרון של חג ואין פוסקין עד תפילת מוסף של יו"ט הראשון של פסח. **ופסק זה לגבי הזכרת גשמים יש לו גם השפעה על שאלת הגשמים בברכת השנים - ותן טל ומטר -** דהנה הספר זכור לאברהם בח"א מערכת

תפילה סימן קיז דף קנט ע"ב [מובא בשדי חמד מערכת ראש השנה (כרך ט עמ 82) סעיף כט] הביא תשובת הלק"ט וז"ל: "מסתברא דכשם דבהזכרה היה מכריז שליח ציבור כך בשאלה ואם כן לא אכפת לן בלילה כדאיתא בירושלמי דבאורתא לית כל עמא תמן עכ"ל. כוונתו לירושלמי שהבאנו לעיל בהרחבה, ומובן שהרב הלק"ט לפי מה ששמע סובר דכי היכי דהיתה הכרזה על ההזכרה כמו כן היתה נמי על השאלה, וסובר דעיקר תקנת חכמים לא היתה אלא להתחיל ביום דהא בלילה ליתא לתקנתא דהכרזה ולכן אע"ג דלכתחילה מתחילין לשאול מבערב מכל מקום אם לא התחיל לשאול מבערב אינו מעכב, ואף דקשה על זה מה נשתנית שאלה מהזכרה שאין אנו מתחילין מבערב, י"ל ששאלה שהיא יותר עיקרית מהזכרה מקדימים אותה מבערב" עכ"ל השדי חמד.

וענין זה שאמר שאם לא התחיל לשאול מבערב אינו מעכב, כוונתו למה שמובא בשערי תשובה סימן קיז וד, דהנה השו"ע שם פוסק דמתחילין לשאול ותן טל ומטר בארץ ישראל מליל ז' מרחשון ובחוצה לארץ מליל יום ס' אחר תקופת תשרי, וכתב שם השערי תשובה: "ועיין בהלק"ט ח"א סי' עג אם שכח בן א"י לשאול מטר אין מחזירין אותו ומהר"י מולכו כתב דמחזירין וכו'". ולכאורה מפשטות דבריהם משמע שחולקין לגבי כל תפילה שבין ז' במרחשון עד התקופה [שעל זמן זה דיבר שם השערי תשובה לפני כן] אם חוזר אם לאו, וכתב השדי חמד שם: שאין האמת כן, שדברי המהר"י מולכו הביאם מרן החיד"א בברכי יוסף שם אות ד' וז"ל: אם לא שאל מטר מליל ז' במרחשון בא"י מחזירין, דדוקא בהזכרת ראש חודש אין מחזירין בלילה מטעם דאין מקדשין את החודש בלילה, ומובן שלפי זה גם דברי הלק"ט הם בדין זה שהרי כתב השערי תשובה שנחלקו שניהם, ומ"מ אף גם זאת ראיתי שהרב שלמי צבור בדף קל ע"א הביא דברי הרב הלק"ט וז"ל: כתב כהלק"ט סי' עג שאם שכח בן א"י ולא שאל מטר בליל שבעה במרחשון אין מחזירין אותו עכ"ל שלמי צבור, הא למדת שדברי הרב הלק"ט נמי מיירי במי שלא שאל מטר בלילה הראשון של שאלה שהוא שבעה במרחשון.

דהיינו שמחלוקתם היא לגבי הלילה הראשון של שאלה אם שכח, אם חוזר אם לאו שהר"י מולכו סובר שחוזר והלק"ט סובר שאינו חוזר. וצריך לעיין בגוף דבריו הקדושים דמה טעם שאינו חוזר, דודאי אין לומר שטעמו הוא משום דלא קפדינן כולי האי בלילה דאתחלתא, דאם כן למה ליה למינקט דיניה דווקא בנן א"י ולא אמר הכי נמי בבן חו"ל בלילה הראשון של שאלה, ולפי דברי הזכור לאברהם לעיל יש כאן סיבה מוצדקת דשאלת גשמים דומה להזכרת גשמים ותלוי בהכרזה, ותקנתה הוא דווקא ביום ולא בלילה, ומה שמקדימים שאלה מבערב היינו מפני חשיבותה אבל לענין לחזור אין חוזרין דדומה להזכרה שעיקר תקנתה מביום, אלא שלכאורה עדיין קשה מה בין א"י לחו"ל ולמה הזכיר הרב הלק"ט רק א"י בליל התחלתה שאין צריך לחזור, וזה לכאורה אין לומר שבחו"ל כל העם היו באים אף מבערב לביהכ"נ ואין מקום לגזירת חשש אגודות אגודות, ואולי יש לתרץ ולומר שדווקא לגבי בן א"י יש חשש שאם לא בא לביהכ"נ בלילה שלא יזכיר בביתו דאינם בקיאים בזה עכשיו, ולא דמיא להזכרת שבת ויו"ט וראש חדש דאף אותם שנשארים בביתם יודעים ובקיאים להזכיר מה שצריך להזכיר דבר יום ביומו, לעמת בן חו"ל שמן הסתם באים זה עתה מעליית הרגל בחג בא"י, דמקדימים בני א"י בהזכרת גשמים ביחס לבני חו"ל דמתחילין לשאול על הגשמים מאוחר יותר בליל שישים לתקופה, ואף שקבעו בא"י ז' במרחשון

ע"מ שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת מ"מ שמה התעכב בא"י בתקופה זו, וגם אם לא התעכב מ"מ עקרונית כיון שבא"י כבר התחילו לומר עוד לפני שבני הגולה התחילו לומר, י"ל דאולי לגבי בני חו"ל שאלת הגשמים היא כבר בגדר דבר תדיר כשבתות ויו"ט וראש חדש, וע"כ יש אולי לומר שלגבי בני חו"ל אין חשש שלא ידעו לשאול בערבית על הגשמים וכדינם בשאר שבתות ויו"ט וראש חדש. ואולי עוד י"ל שאיה"נ דמחלוקתם היא אף לגבי בני חו"ל בליל ראשון לשאלתם והאי דמזכירין בדבריהם דווקא בן א"י דוגמא נקט, ולפי זה הטעם דלעיל דבלילה הראשון לתחילת השאלה לא קפדינן כולי האי, שייך שפיר. וטעמו של הר"י מולכו שסובר שחוזר הרי יש לומר שנלמד מהא דאמרינן לגבי ראש חודש דאם לא אמר בלילה דאינו חוזר משום דאין מקדשין את החודש בלילה, מוכח דלגבי שאלת גשמים שאין שייך טעם זה צריך לחזור.

ונעמוד עתה בזיקת גבורות גשמים וגאולתם של ישראל דהנה יש להסתפק בדברי ר' יהושע בגמ' דין דף ב: "אמר לך ר' יהושע בשלמא תחיית המתים מזכיר דכולי יומא זמניה הוא אלא גשמים כל אימת דאתיין זמנייהו היא והתנן יצא ניסן וירדו גשמים סימן קללה הם וכו'", ויש להבין פשט בדברי ר' יהושע באמרו תחיית המתים כולי יומא זמניה הוא, האם כוונתו דזמניה הוא מבחינה מציאותית דאינו תלוי בקץ וזמן מסוים אלא ביכולתו לבוא בכל יום לעומת גשמים דזמנם העיקרי דבאים בימות הגשמים בלבד, או דלמא פירושו דתחיית המתים כל יומא זמניה היינו, שהיינו רוצים ומיחלים שיבוא בכל יום ולכן מזכירין תחיית המתים בכל יום אף שיש לו זמן קבוע בעיתו לעומת גשמים שבאמת לא היינו מיחלים ורוצים שיבואו שלא בזמנם דסימן קללה הם.

ולפי פשט דבריו בפני עצמם, משמע שכוונתו כהצד השני דאף דתחיית המתים זמנו קבוע מ"מ כל יומא זמנא הוא שהיינו רוצים ומיחלים שיבוא בכל יום, לעומת גשמים דשלא בזמנם סימן קללה הם, וכהמשך דבריו שמביא משנה ופסוק כראיה דגשמים שלא בעיתם סימן קללה הם, ואין אנו מיחלים להם שיבואו בזמן שסימן קללה הם. מ"מ בהקשר למהלך הענין שם שדברי ר"י הובאו כתשובה לדברי ר"א, היה מקום לומר כהצד הראשון, דר"א הרי אומר דתחיית המתים בזמנו הקבוע יהיה ואע"ג דלא מטא זימנייהו מזכירין, ועל כך עונה לו ר"י דאין זה כך אלא תחיית המתים כל יומא זימנא הוא מבחינה מציאותית ועשוי להתרחש בכל יום, לעומת גשמים שאינם באים בכל יום, וכראיה לכך מביא המשנה והפסוק שגשמים בשאר ימות השנה סימן קללה הם, וקללה בקביעות שקבע הקב"ה בטבע אין, ומוכח מכאן שגשמים זמנם בימות הגשמים.

וכהצד השני "שתחית המתים כל יומא זימניה הוא" פירושו שאנו מיחלים שיבוא בכל יום אף שיש לו זמן קבוע, מוצאים אנו בירושלמי תענית פ"א ה"א (דף ג:) בדברי ר' יוסה שאמר: "ותמיה אנא היך רבנן מדמיי ירידת גשמים לתחיית המתים, ולא דמייא, בעי בר נשא ייחון מיתייא כל אימת, לא בעי בר נשא ייחור מטרא כל אימת" עכ"ל. דהיינו שר' יוסה מקשה על הדמיון שבין תחיית המתים וגשמים, שאמנם שניהם בזמן קבוע מ"מ אינם דומים דהא תחיית המתים אף שהוא בזמן קבוע מ"מ אנו מיחלים ורוצים שיבוא בכל יום ולכן נאה לשבח בשבח זה את בורא העולם בכל יום לעומת גשמים שגם זמנם קבוע וגם שאין ברצונינו שירדו בכל יום שאין נאה לשבח בהם בכל

יום את הקב"ה.

אולם מהמשך דברי הירושלמי שם אנו רואים לא כך אלא דווקא כהבנת הצד הראשון דתחיית המתים זמנו במציאות בכל יום, דהנה הירושלמי מיד מקשה מר"א דמשנה אר"א דברייתא, ומר"י דמשנה אר"י דברייתא ואומר: "מחלפה שיטתיה דר"א ומחלפה שיטתיה דר"י דאיתפלגון: ר' אליעזר אמר אם אין ישראל עושין תשובה אין נגאלין לעולם שנאמר וכו', אמר לו ר' יהושע וכי אם יעמדו ישראל ולא יעשו תשובה אינן נגאלין לעולם, אמר לו ר"א הקב"ה מעמיד עליהן מלך קשה כהמון ומיד תן עושין תשובה ותן נגאלין וכו'". ופירוש הירושלמי "דמחלפה שיטתם" הוא: דהנה ר"א במשנה סובר שתחית המתים זמנה קבוע ואינו תלוי אלא בזמנה לפי רצון הקב"ה, ואילו בברייתא סובר ר"א דתחיית המתים זמנה בכל יום, דאף תחיית המתים לאחר הגאולה באה מ"מ סובר ר"א שביכולתם של ישראל להביא את הגאולה ע"י תשובה ממילא חשיב כיכולה תחיית המתים להתרחש בכל יום וברצונו הדבר תלוי אם לעשות תשובה ולהביא את הגאולה, וכן ר"י החליף שיטתו, דר"י במשנה סובר דתחיית המתים זמנו בכל יום, ובברייתא סובר ר"י שאין זמן תחיית המתים בכל יום אלא בעת קבוע ברצון הקב"ה דהא תחיית המתים קשור ותלוי בגאולה ור"י בברייתא סובר שגאולתם של ישראל אינה תלויה בתשובת עם ישראל אלא ברצון הקב"ה בלבד שיגאל אותנו ויעורר אותנו לגאולה ע"י גורמים זרים ועוינים וכמאמר הכתוב עת צרה היא ליעקב וממנה יושע.

ומוכח מקושיית הירושלמי שהבין בדברי ר"י "שתחיית המתים כל יום זמניה הוא" היינו במציאות, ולא כר' יוסה שסובר שאמנם זמנו קבוע "וכל יום זמניה הוא" היינו רק שהיינו רוצים ומיחלים שיתרחש בכל יום, דאי סבר ר"י כר' יוסה אזאי מאי קשיא ליה לירושלמי מר"י דברייתא אר"א דמשנה, והא שפיר הוא דאמנם ר"י סובר בברייתא דתחיית המתים זמנו קבוע מ"מ נאה לשבח בו את הקב"ה שהיינו רוצים שיבוא בכל יום וכדסובר במשנה דבכל יום זמניה הוא היינו שהיינו רוצים שיבוא בכל עת. אולם אי סובר כהפשט הראשון לעיל דבכל יום זמניה הוא היינו שבכל יום במציאות זמנו הוא ואינו תלוי בקץ וזמן קבוע, שפיר קשיא מברייתא אמשנה לדברי ר"י דבברייתא סובר שזמנו קבוע ואינו תלוי אלא ברצון הקב"ה, ובמשנה סובר שבכל יום זמנה מבחינה מציאותית. הרי שלפי הירושלמי סובר ר"י במשנה דבכל יום זימנא היינו שזמנה בכל יום ותלויה במעשים של עם ישראל דבחרתם בתשובה יביאו את הגאולה ובעקבותיה תחיית המתים.

אלא שעדיין צריך לברר אי הבבלי סובר כהירושלמי בפשט דברי ר"י אי לאו. ולכאורה היה מקום לומר שאם הבבלי לא מביא את קושיית הירושלמי דמחלפה שיטתיה דר"י אזאי סובר הבבלי שלא מיחלפה דאמנם ר"י סובר בברייתא דתחיית המתים זמנה קבוע הוא מ"מ באמרו במשנה דבכל יום זימנא הוא כוונתו שאנו מיחלים שיבוא בכל יום ואין סותר בכך את דבריו שבברייתא. אלא שמ"מ נראה שאי הבאת הקושיה ע"י הבבלי אינה ראיה לומר שגמ' דינן סוברת שר"י אינו סותר את עצמו בין הברייתא והמשנה, דהא ר' אליעזר בודאי שמחלפה שיטתיה במשנה ובברייתא דהא בברייתא סובר דתחיית המתים בכל יום זמניה היא ותבוא ברצון ישראל לשוב בתשובה, ובמשנה סובר - ומביא ראיה מכך לגשמים - דתחיית המתים אף שזמנה קבוע מ"מ מזכירין בכל השנה, ואעפ"כ לא הביא הבבלי הקושיה דמחלפה שיטתיה דר"א, ומכאן כמו כן נאמר דהא דלא הביא הקושיה דמחלפה שיטתיה דר"י אינה

ראיה לשום ענין. ולכן נראה לומר שלכאורה הבבלי יסבור כהירושלמי בענין זה דבמקום שנוכל להשוות למה שנחלק ביניהם וע"כ נראה איפוא שפשט דברי ר' יהושע דתחיית המתים כולי יומא זימנה הוא פירושו לא רק שאנו מיחלים לתחיית המתים אלא אף שמבחינה מציאותית זמנו כולי יומא דתלוי בתשובתן של ישראל. והנה הקשר שבין תחיית המתים לטל הרי הוא מפורש בפסוק **בישעיה כו - יט "יחיו מתיד נבלתי יקומו יקוצו ורננו שכני עפר כי טל אורות טליד"**, ופירש"י שם: "כאן התפלל שיחיו הצדיקים, בבקשה ממך יחיו אותן שמומתין עליך... שנבלו עצמן עלי, להם תהי תקומה, הקיצו רננו שכני עפר - כל זה יאמר להם הקב"ה, כי טל אורות טליד - כי נאה לך לעשות כן שיהא טל תורתיד ומצותיד להם טל של אור". וכן מובא בירושלמי על פסוק זה, בברכות פרק ה' ה"ב (לד): **"אין המתים חיים אלא בטללים"** והבבלי **בכתובות קיא: דורש על פסוק זה דטל אורות טליד - "כל המשתמש באור תורה אור תורה מחייהו"**, הרי שכל חיות האדם אינו רק בחייו אלא אף לעתיד לבוא בתחיית המתים הכל מכח התורה הקדושה, שנאמר ואתם הדבקים בה' אלקיכם חיים כלכם היום, יה"ר שנזכה שיקוים בנו **יערף כמטר לקחי - שהתורה שבכתב יערוף ויטיף בלבך כמטר הנוטף על הארץ, תזל כמטר אמרתי - והתורה שבע"פ שאמרתי לך תזל על לבך כטל הנוזל על פירות ותבואת הארץ.**